

HARP
SANAT

Bugünkü Harplerin Başlıca Demografik Etkileri
Liebmann Hersch

Harp Sanat©

www.harpsanat.com

kitap@matbumedya.com

0850 304 22 03

Yayıncı Sertifika No 28740

Genel Müdür: Emrah Çelik

Yayın Koordinatörü: Özgür Türkoğlu

Yayıma Hazırlayan: Nuh Eşrefoğlu

Son Okuma: Murat Şereföglü

Mizanpaj Tasarım: Yusuf Efe

Kapak Tasarım: Efe Bozkurt

Kapak Görseli: Liebman Hersch

1. Basım, İstanbul, Şubat 2026

ISBN: 978-625-9521-54-1

Tilki Kitap Matbaa / İstanbul

Matbaa Sertifika No: 48138

"Harp Sanat Yayınevi tarafından yayımlanan eserlerin hukuki sorumluluğu tamamen yazara aittir."

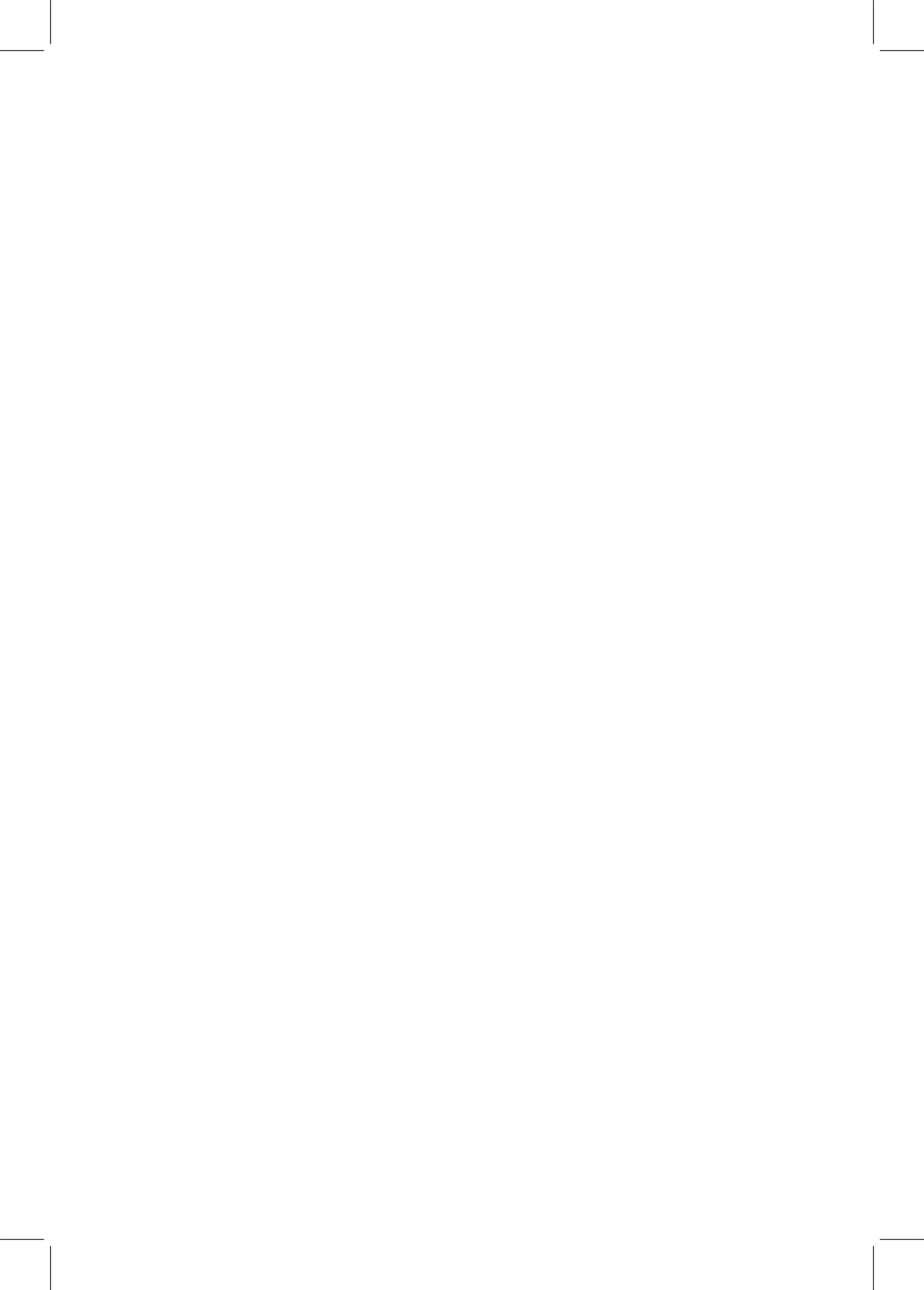
1931'de Roma'da Toplanan Arsiulusal İstatistik
Kurultayı Belgelerinden

BUGÜNKÜ HARPLERİN BAŞLICA DEMOGRAFİK ETKİLERİ

Türkçeleştiren
Enis Behiç KORYÜREK

Hazırlayan
Nuh EŞREFOĞLU

Liebmann Hersch

İÇİNDEKİLER

HARP SANAT YAYINEVİNİN YAYIN ESASLARI.....	7
YAYINEVİNİN NOTU	11
HAZIRLAYANIN NOTU	15
BUGÜNKÜ HARPLERİN BAŞLICA DEMOGRAFİK ETKİLERİ.....	17
I.	19
II.....	25
A) Ölümsellik	25
B) Düşümsellik	32
C) Doğumsallık.....	35
III.	39
Bildirik	45
DİZİN	47

HARP SANAT YAYINEVİNİN YAYIN ESASLARI

Harp Sanat Yayınevi, şanlı Silahlı Kuvvetlerimizde yıllarca görev yapmış olan emekli bir subay tarafından ülkemizdeki askeri tarih çalışmalarına katkı sağlamak için 2021 yılında kurulmuştur. Bilimin ışığını rehber edinen Yayınevimiz, Atatürkçü bir çizgide, bağımsız yayıncılık faaliyetlerinde bulunmayı temel ilke edinmiştir. Yayınevimiz, yayımlayacağı nitelikli eserlerle ülkemizde askeri tarih alanında hissedilen eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Bilindiği üzere toplumların tarihi incelendiğinde askerlikle ilgili hususların siyasi, sosyal ve kültürel alanlara doğrudan veya dolaylı etkilerinden söz edildiği görülmektedir. Bu etkilerin tespit ve değerlendirilmesinin, günümüze ve hatta geleceğe bakan yönlerinin ortaya konulmasının fert ve devlet ölçeğindeki gelişime önemli katkılar sağlayacağı üzerinde durulmaktadır.

Sosyal bilimlerde askerî konulara ağırlık veren çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmaya başlamıştır. Zamanla genel tarih araştırmaları içinde kendine özgü bir anlayışa dönüşerek askerî tarih adı altında toplanan bu alandaki çalışmalar, Batı'da XXI. yüzyılda büyük bir hız kazanmışsa da Türkçe literatürde ne yazık ki henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır.

Karakter ve kültür kodlarımızda var olan askerliğe ve ona dair çalışmalara ivme kazandırılarak bu alandaki eksikliğin nitelikli eserlerle giderilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi hâlde bu boşluğun

akademik olmayan, ideolojik birtakım amaçlarla, bilgi ve belgeye dayanmayan yorumlarla ve popülist eserlerle doldurulması başka sorunları da beraberinde getirecek, ortak tarih bilincinin oluşumuna zarar verebilecektir.

Yayınevi olarak bu bilinçle, imkânlarımız nispetinde faydalı çalışmalar ortaya koymayı arzu ediyoruz. Bu alandaki akademisyen ve yazarlarla koordineli çalışmalar yürüterek akademik, tarafsız ve güvenilir kaynaklardan oluşan yerli ve yabancı nitelikli eserlerle okuru buluşturmak istiyoruz. Kuramsal kaynaklardan edebî eserlere kadar geniş bir yelpazede yapacağımız yayınlarla, askerliği meslek olarak benimseyenlerin yanında askerî tarihe ilgi duyan herkese hitap eden akademik ve edebî eserler ile başvuru koleksiyonu oluşturmaya çaba sarf edeceğiz.

Tarihin tozlu raflarında unutulmaya yüz tutmuş, sandıklarda kitli kalan hatıraların, yazma eserlerin, baskısı tükenmiş kitapların; Yükseköğretim kurumlarında büyük emekler verilerek hazırlandıktan sonra atıl kalan değerli çalışmaların gün yüzüne çıkarılması için atacağımız adımlarla, bu türdeki yayınların ve disiplinler arası müşterek akademik çalışmaların artmasında teşvik edici bir rol üstlenmek istiyoruz.

Askerlik mesleğinin ilgi sahası içinde önemli bir yer tutan yönetim, liderlik, strateji ve organizasyon konularıyla yeni modellere ilham verecek çalışmaları okurla buluşturmayı da hedefliyoruz.

Askerî geleneklerin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi amacıyla özellikle tarihe mal olmuş komutan ve stratejistlerin düşüncesi ve tecrübelerinin sonraki nesillere aktarılmasına hizmet edecek biyografi ve hatıratlarının yanında tenkit ve kritiklerini yayınlamayı amaçlıyoruz.

Harp tarihinin konuları dışında kalan ancak yazarı veya işlediği konu itibariyle daha çok sosyal tarihin ve edebiyatın alanına giren eserlerin yayınlanmasının da önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Her safhasını akademik bir titizlikle takip edeceğimiz, editörlük çalışmalarına önem vereceğimiz yayınlarımızda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'nda belirtilen esaslar çerçevesinde hareket edeceğiz.

Faydalı olabilmek niyet ve gayretiyle...

YAYINEVİNİN NOTU

Harp Sanat Yayınevi olarak askerî tarih hakkında kaleme alınmış telif eserler, hazırlanan çeviri metinler (Osmanlıcadan) ve yabancı dillerden yapılan çevirilerin yanı sıra telif hakkı bitmiş nitelikli eserleri yayımlamayı da amaçlamaktayız. Bu bağlamda Helmuth von Moltke, Colmar Von Der Goltz, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Arif Baytın, İsmail Hakkı Berkok ve Ziya Yergök gibi komutanlar; Ebubekir Hâzım Tepeyran, Mahmut Esat Bozkurt ve Süleyman Kâni İrtem gibi devlet adamları; Eyüp Sabri Akgöl ve Suphi Nuri İleri gibi siyasetçiler ile Ali Haydar Alpagut, Fevzi Kurtoğlu, Rıza Çavdarlı ve Sadettin Nüzhet Ergun gibi araştırmacılara ait eserleri de peyderpey yayımlamayı hedeflemekteyiz.

Bahsedilen eserlerin önemli bir kısmı 1930’lu ve bir kısmı ise 1940’lı yıllarda yayımlanmıştır. Bu dönemde basılan kitaplar -yaşanan alfabe değişikliği sebebiyle- hem imla kuralları konusunda yaşanan karışıklık hem de baskı tekniklerindeki yetersizlikten dolayı dilsel ve görsel olarak birtakım kusurlarla malul olduğu bilinen bir gerçektir.

Çok nitelikli kitaplar dâhil hemen hemen hepsinde görsel bakımdan (mizanpaj) tekdüzelik hâkimdir. Kitaplardaki “konuşma cümleleri, alıntılar, iç sesler vb.” genellikle punto büyüklükleri eşit olan aynı fontlarla yazıldığından, ilgili kısımların nereden başlayıp nerede bittiğini fark etmek ancak dikkatli okumalar sayesinde mümkün olabilmektedir. Yeniden yayımladığımız eserlerde bu sorunu gidermek için şu tasarruflarda bulunduk:

1. Birkaç cümleden oluşan (bir paragraf oluşturacak kadar uzun olan) konuşma cümleleri ve alıntıları -karşılıklı konuşma arz etmiyorsa- ana metinden bir punto küçük ve soldan bir birim içeride, çift tırnak içerisinde müstakil olarak -yani ayrı bir paragraf olacak şekilde- yazdık.
2. Çift tırnaklı ifadeler içerisinde ayrıca vurgulanması düşünülen kelime ve cümleleri ise tek tırnak içerisinde gösterdik.
3. Güncelliğini yitirdiğini düşündüğümüz kelimelerin anlamlarını metin içerisinde vermeyi tercih ettik. Bunun için kelimenin ilk geçtiği yerde köşeli parantez içinde ve köşeli parantez işareti ile birlikte kelimenin anlamını ana metinden iki punto küçük yazdık. Böylelikle kelimenin anlamını bilenlerce metnin bölünmeden okunmasını sağlamaya çalıştık. Söz konusu kelime metinde birçok yerde geçiyorsa belirli aralıklarla birkaç kez aynı şekilde anlamını verdik. Eğer anlamı bilinmeyen kelime sayısı daha fazla ise kelime anlamları metin içerisinde değil dipnotlarda gösterdik.
4. Kitap, dergi, ansiklopedi, gazete isimlerini italik olarak yazdık. Gazete, dergi isimlerinin orijinalinde gazetesi, dergisi gibi kelimeler yoksa bu kelimeler küçük harfle ve düz olarak, ismin orijinalinde varsa italik ve baş harfi büyük olarak yazdık.
5. Dipnotları, ana metinden iki punto küçük ve ana metinle aynı yazı tipinde yazdık.
6. Cümle ya da paragraf içindeki -yani müstakil olmayan- konuşma cümlelerini çift tırnak içinde ve ana metinle aynı punto ile yazdık.
7. Karşılıklı konuşma cümlelerini alt alta, soldan bir birim içeriden ve başında konuşma çizgisi (uzun çizgi) olacak şekilde ve ana metinden bir punto küçük olarak yazdık.

8. Konuşma cümlelerine dâhil olmayan kelimeler (dedi, ekledi, ilave etti, söyledi vb.) ile konuşma cümlelerinin arasına virgül koyup bunları ana metinle aynı puntoyla yazdık.

9. “İç ses” türündeki konuşmaları ana metinle aynı büyüklükte ve italik olarak yazdık.

10. Köşeli parantez içinde yaptığımız -ana metne ait olmayan- ilaveleri ana metinden bir punto küçük olarak yazdık. Bunlar şiir açıklamaları gibi uzun olabileceği gibi cümledeki anlatım bozukluğunu gidermek için ekleme ihtiyacı hissettiğimiz bir kelime/kelime grubu da olabilir.

11. Kelimelerdeki “inceltme, kesme” işaretleri için Türk Dil Kurumunun güncel *Yazım Kılavuzu*'nu esas aldık.

12. Tarihî kaynaklarımızın genel itibarıyla Arap harfli metinlere dayalı olması nedeniyle kaynaklara gitmek isteyen okurların işini kolaylaştırmak ve akademik çalışmalarda takip edilen imla anlayışıyla uyumu sağlamak için tarihî şahsiyetlerin isimlerinin yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin (TDVİA) imlasını esas aldık. Böylece isimlerin sonundaki “t”leri “d” olarak (Mehmet => Mehmed gibi); “p”leri “b” olarak (Recep => Receb gibi) yazdık. Yine Hayrettin => Hayreddin gibi. Keza isimlerdeki uzatma ve inceltme işaretlerinin kullanımında TDVİA'nın imlasını esas aldık. Mesela Pîrî, Kanûnî gibi.

13.-oğlu, -zade kelimelerini kendisinden önce gelen isimle birleşik yazdık. Mesela Müezzinoğlu Ali Paşa, Ömeroğlu Turhan Bey gibi.

Bu ölçütlere göre yeniden yayımlayacağımız eserlerin kültür hayatımıza katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

HAZIRLAYANIN NOTU

Birinci Dünya Harbi (1914-1918) başlangıcı ve sonuçları itibari ile 20'nci yüzyılın en önemli hadiselerinden biridir. Harbin; iktisadi, siyasi ve askerî etkileri yanı sıra ülkelerin demografik (nüfus) yapısı ve dolayısıyla toplumsal hayatı üzerinde de etkileri olmuştur.

Savaştan sonra Cenevre Üniversitesi demografi ve istatistik profesörü Pesach Liebmann Hersch (ö. 1955) 1931 yılında Roma'da düzenlenen Uluslararası İstatistik Kongresi'nde "Bugünkü Harplerin Başlıca Demografik Etkileri" adlı bir bildiri sunmuştur. Mütercim Enis Behiç Koryürek tarafından Fransızcadan çevrilen bildiri, 1935 yılında Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır.

Eserde, -mütercimim ifadesiyle- Acunsal Harbi'nin (Dünya Harbi'nin) Garbî (Batisal) Avrupa ülkelerindeki nüfusa etkisi, evlenme (düğünsellik, nuptialité), doğum (doğumsallık, natalité) ve ölüm (ölümsellik, mortalité) ana başlıkları altında incelenmektedir. Bu inceleme bir saha çalışmasından ziyade ülkelerin bu başlıklar ile ilgili istatistiki verilerinin analiz edilmesi sureti ile yapılmıştır.

O tarihlerde Batı Avrupa devletlerinin nüfusla ilgili yaşadıkları sorunların benzeri Türkiye'de de yaşanmaktaydı. Bu yüzden Türkiye, savaş nedeni ile azalan nüfusunu artırmaya çabalamaktaydı. Dolayısıyla eserin verdiği bilgiler Türkiye'de yaşanan sorunlar açısından bir mukayese yapma imkânı vermektedir.

Eseri önemli kılan bir diğer husus ise Türk Dil Kurumunun başlatmış olduğu Türk dilinin yabancı kökenli kelimelerden arındırılmasını amaçlayan dil devriminin izlerini taşıyor olmasıdır. Bilindiği

üzere bugün bazıları dilimize yerleşip kabul görmüş kelimeler bu devrimin sonucudur. Bu çalışmanın kalıcı hâle gelmesi için dönemin yazarlarının önemli bir rolü olmuştur. Bu yazarlardan biri de Enis Behiç Koryürek'tir.

Enis Behiç Koryürek çevirisini yaptığı bu eserde, bugün dilimize yerleşmiş olan öz Türkçe kelimelerin yanı sıra “doğumsallık, ölümsellik, olam, olga, kısalamak, ayral, nomal, verenek, sonyukarı, sonaşağı, kimiyol, acunsal, gedikörtücü, düzenbozum, ilsel, ölçenme, ezim, sayılga, özeksəl” gibi kabul görmeyen kelimeleri de sıklıkla kullanmayı tercih etmiştir. Ancak bunun metnin anlaşılmasını zorlaştıracağını bildiği için yeni kelimelerin hem eski hem de Fransızca karşılıklarını parantez içinde verme ihtiyacı duymuştur. Karşılıklarını vermediği bazı yeni kelimeler için ise Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'ne (Cilt I- II, 1934) başvurduk.

Eseri yeniden yayıma hazırlarken bazı hususlara dikkat ettik. Öncelikle eserin -yer ve isimlerde gerekli gördüğümüz tashihler haricinde- çevrisine sadık kalmaya özen gösterdik. Ayrıca her ne kadar mütercim yer yer parantez içinde kelimelerin eş anlamlarını ve Fransızca karşılıklarını vermişse de bu ilk baskının üzerinden uzun süre geçtiği için bazı kelimelerin anlaşılmasında güçlükler yaşanmaktadır. Bu sorunu aşmak için ilgili kelimelerin güncel karşılıklarını köşeli ayraç içinde verdik. Bazı yerlere yaptığımız ilaveleri ise dipnotlarla verdik. Tarafımızdan konulan dipnotların sonuna [H.N.] ibaresi koyduk. Okuyucunun eserden istifadesini kolaylaştırmak için eserin sonuna kısa bir dizin koyduk.

Eserin yeniden yayımını gerçekleştiren Harp Sanat Yayınevinin yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Nuh EŞREFOĞLU
Manisa, 02.10.2024

BUGÜNKÜ HARPLERİN BAŞLICA DEMOGRAFİK ETKİLERİ

Bu yapraklarda, bugünkü harplerin demografik etkileri hakkında, 1915 Nisan ayından beri birtakımı türlü yerler ve zamanlarda basılıp yayılmış olan araştırmalarımızın genel sonuçlarını kısalamak (telhis etmek) niyetindeyiz. Şu veya bu gibi özel noktalara ilgilenecek (alâka gösterecek) olan kimse, bu bildiricin sonunda bir küçük bibliyografik gösterim (*indication*) bulacaktır ki bununla bizim görüşlerimizdeki (*constatations*) kaynaklar ve usullere (*methodes*) ermek imkânını elde edebilecektir.

I.

Harp, hiçbir başka sosyal olamın (*phenoméne*) [olay] yapmadığı keredede, tabii nüfus hareketinin normal [normal] gidişini altüst eder. Öyle ayrı (istisnaî) bir demografik¹ devir açar ki bunun içinde, ölüm nispeti, evlenmeler nispeti ve doğum nispeti normal düzeylerinden (seviyelerinden), hiç de alışılmamış bir yolda aykırılışır. Biz buna “harbin demografik devri” deriz. Bu devir, 19. ve 20’nci yüzyılların bütün büyük harpleri hakkında tabii nüfus hareketleri üzerine istatistik vernekleri (*données*) [verileri] bulunan her yerde, görümlendiğimiz (*constater* ettiğimiz) gibi birbirine tersyüz etmiş (*oppose*) iki evreden (*phase*) katımlanır (terekküp eder). Birincisi “yıkıcı - *destructive*” dir ki ölüm nispetinin pek aşırı bir yükselmesi ve evlenmelerle doğumlar nispetlerinin ölümünkünden daha az aşırı olmayan bir alçalması ile kendisini anlatır. İkincisini ise “gedikörtücü, onarıcı - *reparatrice*” diye adlandırırız ki bu da ölüm nispetinin birden ve sert (*firusque*) bir alçalması ve evlenmelerle doğumlar nispetlerinin ölümünkünden de daha ansız ve sert olan bir yükselmesi ile karakterlenir.

Birçok Avrupa memleketlerinde hiçbir vakit görülmemiş derecede, alabildiğine en yüksek olarak ölüm nispetinin [oranının] maximası (sonyukanları) ve bunun gibi alabildiğine en alçak olarak evlenme ve doğum nispetlerinin miniması (sonaşağıları) [en düşüğü] büyük harplerin yıkıcı evreleri arasında görümlenebilir. Gene böylece evlenme

¹ Demografi, ülkelerin nüfusunu, doğum, yaşlanma ve ölüm gibi nüfusun dinamik özelliklerini inceleyen bilim dalıdır. Demografik ifadesi ise bu bilim dalı ile ilgili hususları kapsar. [H.N.]

ve doğum nispetlerinin sonyukarılarını da bu harplerin gedikörtücü [onarıcı] evreleri sırasında görümlenmek imkânı vardır.

Bütün demografik olamlar [olaylar] için ne yıkıcı evre ne de gedikörtücü evre aynı anda olmaz (*ceindder*). Ölüm ve evlenmek nispetleri için yıkıcı evre, çarpışmanın açılması ile beraber başlar. Doğum nispeti içinse bu devrin başlangıcı ondan sonraki yıldadır. Çarpışmanın bitmesi ile beraber bu evre biter ve evlenme nispeti için gedikörtücü evre başlar. Doğum nispeti içinse, gedikörtücü evre ondan sonraki yılda başlar. Ölüm nispeti için yıkıcı evre kimiyol (bazı kere) [bazen] çarpışmanın bitmesinden sonra daha şöyle böyle birkaç yıl bile sürebilir. Gedikörtücü evrenin sürdüğü devir bir memleketten ötekine, bir harpten öbür harbe ve bir demografik olamdan bir başkasına göre değişir. Fakat bazı şartlar altında, çarpışmanın bitmesinden sonra daha 6-7 yıl kendini hissettirdiği olur.

Bununla beraber ölüm nispeti bakımından, gedikörtücü evre içinde görümlenen alçalma, istatistiklerini çözelemek (*analyser*) [analiz] imkânını bulduğumuz birçok memleketlerde 19 ve 20'nci yüzyıllardaki büyük harplerin hepsi için olan yıkıcı evrenin sebep olduğu yıkımlarla ölçülünce, sonaşağı [en düşük] derecede idi. Buna karşılık, evlenme ve doğum nispetleri bakımından gedikörtücü evre son kerte de kuvvetli idi. 19'uncu yüzyılın büyük harpleri için şunu görümledik [gözetledik] ki onarıcı evre sırasındaki evlenme ve doğum yükselmesi, genel olarak, yıkıcı evrenin açığını hem de pozitif bir (*excédent*) artam [artış] bile vererek kapatmaktadır. Bu olam, şu da var ki Acunsal [Dünya, Umumi] Harb'in ardınca çok değişiklik göstermiştir. Doğumsallığın (*natalité*) nomal bir çabuk alçalması ile karakterleşmiş olan bizim devrimizde, harp-ertesinin gedikörtücü evresi sırasında doğumsallıktaki (*natalité* = vilâdiyetteki) [doğumdaki] yükselme, doğumsallığın alçalma yönüne genel olarak ağması ile engellenmiş, dizgini kasılmış ve en büyük bölümden hızdan düşmüş bir hâlde bulunmaktadır.

Gedikörtücü evre (*phase*) sırasında doğumsallıktaki yükselmelin önemi, şu hâlde doğumsallığın alçalma yönüne nomal olarak ağmasındaki [gidişindeki] hızın az veya çok büyük olmasına bağlıdır. Doğumsallıktaki alçalmanın genel olarak güçlü olmadığı illerde doğumsallık, onarıcı evre sırasında harp öncesindeki düzeyinden (seviyesinden) çok daha yükseğe çıkar ve böyle yüksek olarak birçok yıllar kendini tutar. Bunun tersine harpten önce zaten son derecede zayıf olan doğumsallığın ancak ölçenmece (nispeten) hafif bir kertede alçalma yönüne ağıdığı memleketlerde dahi gene aynı ile böyle olabilir. Buralarda dahi doğumsallık gedikörtücü evre sırasında, harp öncesinin zaten pek alçak olan düzeyinden sezilecek kadar yükseğe çıkar. Fakat yirminci yüzyılın başlangıcına kadar pek yüksek olan doğumsallığın başdöndürücü denilecek bir hızla alçalma yönüne ağıdığı şu günlerimizde birçok memleketlerde, onarıcı evredeki doğumsallık yıkıcı evre sırasında düşmüş olduğu uçuruma nispetle birden bir fırlama göstermiş olmakla beraber harp öncesindeki düzeyi yeniden bulmakta güçlük çekiyor. Çokyol [çoğu zaman] gerçekten buna erişmiyor, herhâlde eriştiği kertede de ancak pek az vakit tutunabiliyor ve çabucak nomal alçalma yolunu tutuyor. Bu ikinci hâlde gedikörtme [onarım] doğumsallığın gerçekten yükselmesi yerine nomal [normal] alçalmanın hafiflemesi ile kendini gösterir ve ancak nomal alçalmadaki hızı hesaplayarak ki gedikörtücü [onarıcı] evrenin pozitif etkileri görümlenebilir. İşte böylece ki Acunsal [Umumi] Harp'te bu yüzyılın başlangıcından beri doğumsallıktaki (*natalité* = vilâdiyetteki) alçalmanın özel bir kertede hızlı olduğu Almanya'da, doğumsallık hiçbir vakit harp öncesindeki düzeyini yeniden bulamamıştır.

Son devirde bir alçalma memleketi olan ve şimdilik bu alçalması Almanya'dakinden daha az sertlik gösteren İtalya'da, doğumsallık yalnız bir tek yıl 1920'de, 1913-15 yıllarının 31,3 nispetine karşılık bin kişide 31,8 diri [canlı] doğumla harp öncesi düzeyini (seviyesini)

ancak geçebilmiş ve hemen bu düzeyin altına düşmüştür. İngiltere’de doğumsallık 1920’de, 1913-14’ün 23,9’una karşılık 25,5 ile harp öncesi düzeyinin adamakıllı yukarisına çıkmış fakat ardından gelen yıl ile beraber bu düzeyin oldukça aşağısına inmiştir. Fransa’da, bunun tersine olarak doğumsallık 1913-14 yıllarındaki 18,4’e karşılık 1920’de 21,3 ve 1921’de 20,7 nispeti ile harp öncesi düzeyinin adamakıllı yukarisına çıkmış ve bu düzeyin yukarisında daha beş altı yıl tutunmuştur. (Bununla beraber Fransa’daki bu yüksek doğumsallığın, bütün bu onarıcı evre “*phase réparatrice*” süresince, İtalya’daki alçalma doğumsallığın ve hatta Almanya’dakinin gene pek aşağısında olduğunu yukarıdaki sözlerimize ulamağa [eklemeye] lüzum yoktur.)

Şu devrimizde, demek ki gedikörtme, doğumsallık için olsun “*mortalité*” ölümsellik için olsun sonaşağı kertededir. Ancak (*nuptialité* = zifafiyet) düğünsellik [evlilik] bakımındandır ki harp öncesi düzeyinin iki katına erişen ve bunu bile aşan ve 5, 6, 7 yıl evvel daha da çok bu düzeyde tutunan pek büyük bir yükselmeye tanık oluyoruz.

Şunu da sözlerimize ulayalım ki boşanma hareketlerinde dahi harbin olağanüstü (fevkalade) demografik devresini, ardı ardına iki evresi ile (*nuptialité*’deki) düğünsellikteki iki devre ile atbaşı bir gider hâlde ayırt edebiliriz. Şöyle ki başlangıçta zorlu bir alçalma devresi ve ondan sonra pek büyük bir yükselme devri gelir.

Ardı ardına iki evresi ile harbin demografik devri yalnız harbe girmiş ülkelerde değil, fakat bunlara komşu olup az-çok sıkı girdi-çık-tıları (*relation*) [ilişkileri] bulunan nötr memleketlerde dahi görümlenebilir. Tabiidir ki bütün demografik olamlar [olaylar] için yükselme de alçalma gibi nötr [tarafsız] ülkelerde, harbe girmiş memleketlerdekinden daha az sert olur. Bununla beraber şu da görümlenebilir ki nötr memleket harbe ne kadar daha yakın olursa orada harbin demografik devrinin iki evresi o kadar daha sert olarak kendini gösterir. Acunsa! Harp sırasında bu hâl, özel yolda (*particulièrement*) belirgin (*nette*)

olarak düğünsellik (*nuptialité*) ve doğumsallık (*natalité*) bakımından görümlenmiştir (*constater* edilmiştir). Evlenme ve doğum hareketleri, harbeden memleketlerde görülen şekle en çok yaklaşmış olan memleket İsviçre'dir. Bundan sonra aynı hâlde Hollanda gelir, Danimarka ile İspanya ise daha sonradır. İsveç'te iki evre sezilir-sezilmez bir derecede oldu. Norveç'te ise denilebilir ki hiç kendini göstermedi. İsviçre'de, Hollanda'da ve Belçika'da gerek yükselme ve gerek alçalmada, tabii nüfus hareketinin en göze çarpıcı noktaları 19'uncu ve 20'nci yüzyılda, harp yıllarıyla bir anda olmuştur.

II.

Eğer enbaşlı üç demografik olamdan (*phénomné'den*) her birini ayrı olarak inceleyecek olursak şu aşağıdaki görümleri de yapabiliriz:

A) Ölümsellik

“Mortalité”

Harp, yalnız savaş yerinde insanları öldürmez fakat sivil halkın ölümselliğini sertlendirerek de ölümlere sebep olur. Böylelikle harbin doğrudan doğruya sebep olduğu ölümsellik (askerlerin vurulmaları ile) dolayısıyla sebep olduğu ölümselliği (sivillerdeki ölümleri) ayırt edebiliriz. On dokuzuncu yüzyıl için şunu saptadık ki (tespit edebildik ki) harbin dolayısıyla sebep olduğu ölümler, doğrudan doğruya sebep olduğu ölümlerden birçok kat daha yüksek sayıda idi. Pek olabilir görülür ki daha eski yüzyıllardaki harplerde de hâl böyle olmuştur.

Çünkü harp yalnız en derin ekonomik karışıklıklara (buhranlara, kıtlıklara, açlıklara...) sebep olmakla kalmıyor fakat en eski zamanlardan beri salgın hastalıklarla el ele yürüyor. Bu iki olam (*phénoméné*) [olay] - harpler ve salgın hastalıklar - o kadar birbirine bağılıdır ki büyük harpler tarihi için aynı zamanda büyük salgınların da tarihidir denilebildiği gibi insanlığı oraklamış [kırmış] olan en korkunç salgınların tarihine de aynı zamanda harpler tarihi desek olur.

Görsel 1: Kitabın Yazarı: Profesör Pesach Liebmann Hersch

Ekonomik (ve genel olarak sivil) hayattaki düzenbozumdan (*désorganisation*'dan) başka harpler, birbirini tamamlayan iki biçimde salgın hastalıklara sebep olur. Şöyle ki:

Bir yandan harpler, salgın hastalığa yakalanmış adamları o vakte kadar böyle bir hastalık tanımamış olan memleketlere girdirirler (Nasıl ki Kırım Harbi'nin [1853-1856] arkasından kolera Fransa'da böyle yayılmıştır.); öbür yandan, tek tük olarak (*sporadique*) yahut hatta ilsel (*endémique*) [yöreye özgü] hâlde var olan fakat bayağı zamanda ölçenmece (nispeten) zararsız (*benin*) bir karakterde bulunan hastalıklar, harp ile beraber sonsuz ve korkunç salgınlar hâline girerler (Nitekim çokyol [çoğu zaman] tifo, çiçek, kızıl, kanlıbasur... gibi hastalıklar için

böyle olmuştur.) Gerek bu ve gerek öteki hâlde salgın hastalık harbeden memleketlerden ötelere bile yayılmıştır.

Tek tük hâlden salgınlar hâline bu çevrilişe ve böyle ölçenmece zararsız karakterde iken korkulu hastalıklar şekline girişe, bir yandan hastalık yapıcı mikrobun çoğalıp yayılmasına ve virüslenmesinin artmasına elverişli şartlar yaratarak, bir yandan da halkın kişisel dayanağındaki (mukavemet-i ferdiyesindeki) gücü eksilterek, harp sebep olur. Asker kıtalarının, tutsakların, ahalinin yaptığı toplantılar, harp hâlinde, hasta, asker veya tutsakları öteki kıtalardan ayırmakta çokçala (ekseriya) uğranılan imkânsızlık ve bunun gibi pek fena olan beslenme ve barınma, harpten hiç ayrı düşmeyen her türlü aşırı yorgunluk ve sıkıntılar, ordunun içinde, ondan sonra sivil halka da geçen, bulaşıklık ocaklarını ortaya çıkarırlar. Biryol halk o hastalığa tutuldu mu artık salgın bu halkın harp sebebiyle katlanmış olduğu ezimler ve yoksuluklar derecesinde o kadar daha çabuk ilerler.

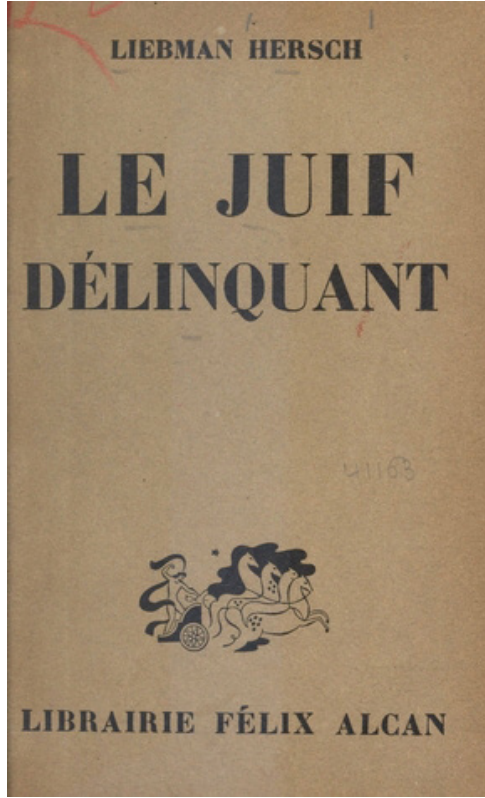
İşte böylece harp, bulaşıcı hastalıklara sebep olur, bunları yayar, ağırlaştırır ve bundan sonra da bu hastalıklardan hangisinin salgın hâlini alacağı ise sosyal ve natürel ortalığın (*milieu* - vasatın) tarihsel şartlarına bağlı kalır (“*Acunsal Harb'in Sebep Olduğu Ölümsellik*” adındaki kitaptan).

Halkın bu salgın hastalıklara karşı ne kadar dayanık gösterebileceği dahi o ortalığın (*milieu* - vasatın) tarihsel şartlarına ve hele kamusal (*publique*) ve kişisel sağlık koruma derecesine, bu halkın genlik (*aisance*) veya yoksulluğuna, nomal ölümsellik sayılmasına (*taux* - had - sayılga) göre olur.

Bundan şu çıkar ki en doğrudan doğruya ve en zorlu olarak harbe girişmiş olan memleketlerin mutlaka sivil halktan en büyük artamda (*surcroit*) ölümsellik kaydetmeleri lâzım gelmez. Nasıl ki Acunsal Harp sırasında, Almanya'nın sivillerdeki ölümselliği aşırı büyük olmuşsa da gene Avusturya – Macar-eli'nden çok daha azdı. Batı Avru-

pa'sında, harbin dolayısı ile sebep olduğu ölümler sayısı İtalya'da, Fransa ile İngiltere'nin birlikte olarak tuttukları sayıyı aşmıştı. Gene böyle Avrupa'nın nötr memleketleri arasında, ölümsellik azıtmasının (*recrudescence*) [artışının] en sert olduğu ülke İsviçre olmayıp İspanya'dır. Genel olarak dahi Acunsal Harb'in arkasından, salgın hastalıklardan en çok ezim duyan asıl Avrupa ve hele özeysel ve batısal (merkezî ve garbî) Avrupa değil Hint ülkesidir.

Gene bundan şu da çıkar ki genel olarak çocuklardaki ölümsellik ele alınınca, harp yalnız yetişmiş gençler arasından değil, çocuklar ve ihtiyarlar arasından da ve yetişmişlerden çok çocuklardan kurbanlar verdirir. On dokuzuncu yüzyılın harplerindeki hâl bu merkezde bulunuyordu, ki o sıralarda çocuk ölümselliği (*mortalité infantile*), özeysel ve batısal [merkezî ve batı] Avrupa'da bile gene çok yüksek bir kerte idi ve bütün yeni doğanların beşte birinden dörtte birine kadarı (kimiyol daha da çoğu) henüz birinci yaşları içinde, geçen yılın ortasına doğru ölüp ölüp gidiyordu. Fakat bugün çocukların hayatını daha iyi korumasını biliyoruz. Son yarım yüzyıl içinde çocuk ölümselliği Avrupa'da, yalnız tarihte hiç görülmemiş nispetlerde değil bir veya iki nesilden beri "akla sığar derecede" umulabilecek olan bütün nispetleri de geçer şekilde azalmıştır. Acunsal Harp sırasında dahi batısal Avrupa memleketlerinde çocuklar, dolayısıyla da olsa harbin göz diktiği kurbanlar olmaktan artık kurtulmuşlardı. İşte bu sebeplerden ötürüdür ki harbin, dolayısıyla olagetirdiği ölümsellik o ülkelerde, harpten acı çeken öteki ülkelerde olduğundan daha az kıran verici (*devastatrice*) [yıkıcı] oldu. Fakat öteki yandan harpten ötürü, dolayısıyla ölmüş olan erkekler ve kadınlar ileri gitmiş ülkelerde, harp sırasında geçmiştenden daha çok sayıda erişkin (*adultes*) kimselerdendir.

Görsel 2: Liebmann Hersch'in 'nın *Le Juif Délinquant* adlı eserinin kapağı.

Bundan şu da çıkarılır ki Acunsal Harp sırasında, batısal ve özek- sel (garbî ve merkezî) Avrupa memleketleri, kendilerini gözlemekte olan salgınlara daha uzun zaman karşı koyabiliyorlar ve bu salgınlar uğursuz görünümelerini (tezahürlerini) her şeyden önce doğu (şark) savaşçıları üzerine çullandırıyorlardı. İşte böylece ki 1914-15 kışı başlar başlamaz, tifo ve tifüs hastalıkları Sırbıya halkını biçmeğe koyulmuş, Polonya ve Avusturya-Macar ülkelerini kasıp kavurmağa başlamış ve Rusya'yı ise aynı salgınlarla beraber humma-yı râcia [dönek

humma], kolera, çiçek, kanlıbasur, malarya, kızıl ve başkaları gibi hastalıklar kırıp geçirmekte bulunmuş idi. Fakat sonunda, batısal Avrupa'nın da esenlik savaş boyu (sihhî cephesi = *front sanitaire*), her vakit için pek zararsız görülen, bir salgının saldırılarına önünde çatırdamıştır ki bu salgın, vebalı bir kılıkla, İngiliz ve Fransız harp gemileri tarafından Avrupa'ya getirilip sokulmuş ve Avrupa toprağında önce süel [askeri] depolarda ve garnizonlarda patlak verip derken savaş boyundaki (cephedeki) ordulara geçmiş, ondan sonra sivil halkı sarmış ve bunun hemen arkasından da, hele asker kıtalarının hareketleri ve deniz yoluyla taşımalar yüzünden bütün dünyaya yayılmıştır: Bu salgın griptir. Süel sansür bunun adını anmayı önce yasak etti ama hastalık tarafısız memleketlere de bulaşınca, belki de bundan ötürü adına İspanyol [nezlesi]² dendi. Bu salgın -asıl harp gibi- birkaç aylık bir zaman içinde genişleyivererek tarihte bundan önce görülmüş hiçbir başka salgının yapmadığı sayıda kurbanlar alıp götürdü.

Bununla beraber batısal Avrupa'da bile ölümselliğın hızını arttırması gripten başka kılıklar altında dahi görülmüştür. Birçok memleketlerde ölüm sebeplerinin birçoğı için ölümsellik hâli keskinleşti. Hele ayrıca verem yüzünden olan ölümselliğı ele almalıdır ki harpten önce hızla alçalmakta olduğu ve harpten sonra da adamakıllı eksildiğı hâlde, harbin her bir yılında gittikçe daha sertleşerek en çok kadınlar arasına kıran saldı.

Fakat Acunsal Harp içinde Fransa, İngiltere ve Almanya'da harbin, dolayısıyla sebep olduğu ölümlerin sayısı, doğrudan doğruya sebep olduğu ölümler sayısından çok daha aşağıda kalmıştır. (İtalya ile birlikte) hemen bütün öteki memleketlerde ise bunun tersine olarak

² Umumi Harp sonlarında başlayıp [1918-1920] iki yıl boyunca bütün dünyayı etkileyen bir tür griptir. Her ne kadar hastalık İspanya'da başlamamış olsa da (diğerkülkelerdeki askeri sansür nedeni ile) ilk defa İspanya basınında haber konusu olması nedeni ile bu isim ile adlandırılmıştır. [H.N.]

harbin siviller arasında sebep olduğu ölümlerin sayısı, asker ölümleri sayısından çok daha üstün gelmiştir. Bütün Avrupa için harbin, doğrudan doğruya sebep olduğu ölümler kadar dolayısıyla sebep olduğu ölümler de aynı sayıyı bulmuştur ki bu iki kategori ölümlerden her biri için aşağı yukarı on ikişer buçuk milyon can düşmektedir. Ancak yukarıda dediğimiz gibi asıl Avrupa'nın dışındadır ki harpten doğan ve harp ile sertleşen salgınlar en çok cana kıydılar. Avrupa'dan ve Amerika'dan da daha çok grip salgını Asya'da, Afrika'da ve Ulu Okan'ın [Büyük Okyanus'un] (Bahri Muhit-i Kebir'in) en uzak ve ücra adalarına kadar sayısız insanları kırdı, geçirdi. 1918 yılının ikinci yarısında, birkaç aylık bir zaman içinde, İngiliz Hind ülkesinde [Hindistan] yedi milyon ve Hind'in yerli devletleri topraklarında ise bir buçuk milyon insanı grip salgını sildi, süpürdü. Bu memleketlerde bütün harp süresince pek çok daha sertleşmiş olan veba ve başka bulaşıcı hastalıkların kurbanlarını ise burada ayrıca saymıyoruz.

Her yanı birden ele alınca, harbin yeryüzünde aldığı kurbanların sayısı toptan 42 milyon kişiyi bulur ki bunun 13 milyonu askerlerden ve birçok noktalardan eksikli olan birtakım vereneklere (*donnée*'lere) göre 29 milyon kadarı da sivillerdendir. Bir yol daha söyleyelim ki harbin dolayısıyla sebep olduğu ölümlerin sayısı, doğrudan doğruya sebep olduğu ölümlerin koskocaman rakamının iki katından daha artkındır (fazladır). Gene tekrarlayalım ki böylece harp yalnız savaşçılar arasında değil sivillere de yalnız erkeklerle kalmayıp kadınlara da, yalnız erişkin insanlara değil çocuklara ve ihtiyarlara da ve yalnız harbe girişmiş ülkelere olmayıp nötr [tarafsız] kalmış memleketlere de ölüm saçmıştır. Hem de yalnız Avrupa'da olsa neyse ne, fakat okanların (bahri muhitlerin) [okyanusların] öteyanına bile geçti!

İlim ve sosyal örgüt (*organisation*) harbin öldürücü etkilerine (*effects*) karşı bizim koruma çarelerimizi pek çok geliştirmiştir. Fakat bu ilim ve bu sosyal örgüt, harbin yaylağı (*etendue*) [kapsamı] ile hızını da

32 - BUGÜNKÜ HARPLERİN BAŞLICA DEMOGRAFİK ETKİLERİ

çok arttırdı. Bu sebeple harbin gerçekteki kıranları (*ravages*) [tahribatları] eskiden akıllara gelebilen şekillerin hepsini de aşmış geçmiştir.

Görsel 3: Mütercim Enis Behiç Koryürek

B) Dügünsellik

“Nuptialite”

Dügünselliğin [evliliğin], birbiri ardınca bir alçalma ve bir yükselme evrelerine geçmesi hakikatine bizim şaşmamamız gerektir. Harbin yaratmış olduğu genel güvensizlik hâli ve hele erkek gençliğinden büyük bir bölümün askere alınması, harp sürdüğü kadar evlenmelerin sık oluşunu, büsbütün görülmemiş bir ölçüde ister istemez azaltır. Barışın geri gelmesi ile ve askerler memleketlerine dönünce, harp yüzünden, isteyerek veya kendiliğinden geri bırakılmış olan büyük bir sayıda evlenmeler, o sırada normal [normal] olarak bağtlanacak [akdedilecek] evlenmeler [nikahlar] üzerine eklenir ve böylece bir zaman için düğünselliği kendi normal düzeyinin yukarısına yükseltir. Üstelik, harp birçok sayıda kadını ve dolayısıyla sebep olduğu ölümlerden ötürü de birçok erkekleri dul bırakır ki bunların içinden önemli bir küme [topluluk] de yeniden evlenerek gedikörtücü [normalleştirici] evrenin evlenmeler sayısını ayrıca çoğaltmış olur.

Bu oluşlar on dokuzuncu yüzyılın bütün önemli harpleri için görümlenebilmiştir. Bu hâller Acunsal [Umumi] Harb'in ardınca büsbütün özel bir hızla kendini gösterdi. Yıkıcı evre sırasında Fransa'da (1915'te 1.000 kişide 4,5 ve 1916'da 6,6 kertesinde) yahut İtalya'da (1916'da 5,8 ve 1917'de 5,4 olarak) göze çarpmış olan düğünsellik sayılgaları (*taux*) [oranları], belki de tarihin en aşağı sayılgarıdır ve herhâlde bütün yeryüzünde istatistik gözletisinin (*observation*) görümlediği (*constater* ettiği) sayılgaların en küçükleridir. (En zayıf sayıda düğünsellik Avrupa'da -ve belki bütün dünyada- 1886 ve 88 büyük toptan-göç [kitle göçü] yıllarında kütüğe geçirilmiştir ki 1.000 kişide 8,4 ve 8,6 evlenme sayısı gösterir. Bunlar Acunsal Harb'in yıkıcı *phase*'ındaki [evresi] sayılgalardan sonra en aşağı düğünsellik rakamlarıdır.) Fransa'da bu Acunsal Harp sonaşağıları – *minima*'nın ardından gelen ikinci derecedeki en küçük düğünsellik sayılgası (1870'te) 12,1 ve ondan sonra

üçüncü derecedeki ise (1814'te) 13,2 idi. Hâlbuki bu sayılgalar (*taux*) [oranlar], Acunsal Harp sırasında görümlenmiş olan sonaşağı (minimum) sayılgaların gene hemen de üç katı demektir. İtalya'da da aynı ile büyük harpteki en küçük sayılganın ardınca ikinci derecede gelen sonaşağı, (1866'da) gene 11,3 idi ki bu da Acunsal [Umumi] Harp için söylemiş olduğumun iki katından artkındır. Almanya'da dahi eskiden kütüğe geçirilmiş olan en küçük düğünsellik sayılgası (*taux*, [oranı]) Acunsal Harb'in yıkıcı fazı [evresi] sırasında görümlenmiş olan sayılgaların iki katına yakındır.

Onarıcı faz [evre] sırasında gözletilenmiş (*observer* edilmiş) olan sonyukarılar (*maxima*) dahi -hele 1920 yılının sayılgaları- tamamı ile olağanüstü (fevkalade) idi. Bu devre içinde, İtalya'da (1.000 kişi için) 28,0 yeni evli kaydedildi (Bu sayıdan sonraki sonyukarı derecede düğünsellik sayılgası: 1865'teki 18,2'dir). Almanya'da 29,0 (Bundan sonra gelen sayılgalar: Prusya'da 1816'daki 22,9 ve 1872'deki 20,6'dır); Fransa'da ise Acunsal Harp'ten sonraki düğünsellik sayılgası 31,8'i bulmuştur (Ki bunun ardınca gelen sonyukarı sayılgaları 1813'te 26,4 ve 1872'de 19,5'tir).

Buna eş olgalar (vakalar), öteki savaşı memleketler ile daha küçük bir ölçüde olmak üzere komşu nötr memleketler için dahi ve hele İsviçre ve Felemenk'te görümlenmiştir.

Ve bu hâl yalnız yeni evlilerin topsayısında değildir. Yaş ve daha önceki aile durumu bakımından dahi -on dokuzuncu yüzyıldaki harpler içinde ve daha da çok Acunsal Harp zamanında- evlenmelerin bağlanış tarzları (*composition*'ları) da harp devresinin bu iki fazından geçmiştir. Yıkıcı evre sırasında, yeni evliler arasında yaşını başını almış erkeklerin nispeti oldukça artıyor. Evlenen erkeklerle kadınların ortalama (vasati) yaş ayrımı da (farkı da) bundan ötürü yükselmektedir. Yeniden evlenen dul erkekler hakkında dahi aynı ile böyledir. Yaşlı erkeklerle dul erkeklerin relatif nispeti, gedikörtücü evre sırasında aşağı düşüyor. Bu hâli şöyle anlatsak olabilir: Yalnız evlenmelerin sayısı değil bunların nasıllıkları (*qualite*'leri) dahi harbin iki evresinden geçmektedir.

C) Doğumsallık

“Natalité”

Yetişkin genç erkeklerin ordulanması (*mobilisation*) ile harbin yarattığı güvensizlik hâli bir yandan, ordusalma (*demobilisation*) [terhis] ile barışın yeniden temellenmesi öteki yandan, evlenmeler hakkında görmüş olduğumuz şekle eş olarak doğumsallıkta da birbirinin ardınca birden sert ve büsbütün ayral (istisnaî) bir alçalma evresine ve gene birden sert bir yükselme evresine sebep olur. Başlangıçta evlenmelerdeki pek büyük alçalma ve sonradan olan bunun kadar ayral bir yükselme, tabiatı ile doğumsallığın bu dalgalanmasında etkilerini sırası ile gösterir. Hâlbuki -yukarıda söylemiş olduğumuz gibi- eskidenki harplerin arkasından, gedikörtücü evre sırasındaki yükselme daha önceki evre içinde görülen alçalmadan daha kuvvetli ve daha uzun sürücü olduğu hâlde, Acunsal Harp'ten sonra gedik örtülmesi, bugünkü doğumsallığın alçalmaya doğru eğilmesinden ötürü, bu genel ve karşı durulmaz eğilme dolayısıyla sonaşağı (minimum) kerte oldu. Harbin demografik devresinin sebep olduğu doğumsallık yükselme ve alçalması bugün pek inişli bir eğriç (münhani) [eğri] izinde giden bir olamı (*phenoméne*'i) [olayı] böylelikle meydana getirir. Bu şartlar içinde, alçalma evresi sırasında doğumsallık, eskiden hiç olmadığı derecede en aşağı düzeylere (seviyelere) iner. Fransa'da, 1916'da 1.000 kişide 9,5 ve 1917'de 10,5 canlı doğum kütüğe geçirildi. Almanya'da 1917'de 13,9 ve 1918'de 14,3; İtalya'da 1918'de 18,1 dir. Bununla beraber doğumsallığın sürekli ve kuvvetli “nomal” alçalmasından ötürü nomal [normal] zamanlarda bile bu düzeylerden birkaçına varılmış olacaktır. Nitekim daha önceki harpler sırasında doğumsallığın düşmüş olduğu en aşağı düzeylere nomal zamanlarda erişilmiş (ve menfi yönden) birçok da geçilmiş idi. İngiltere'de doğumsallık, Acunsal Harp sırasında gözletilenmiş olan (*observer*) en aşağı sayılgaların da daha altına düşmüş bulunuyor (1918'de 17,7, 1926-28 yılları için 17,1 ve 1929'da ise

16,1 dir). Aynı sebeple yükselme evresine ilişkili olarak bunun tersine bir görümlene yapılabilir. Acunsal Harp'te bu yükselme, harp önce-
sindeki düzeyle ölçülünce en küçük ve hatta hiç derecesinde idi. Fa-
kat biz durmadan harbin ertesindeki doğumsallık sayılgarlarının daha
aşağısına inmekteyiz ki o sayılgar böylelikle sonyukarılar hâlinde
kaltıyorlar ve o sayılgarları batısal soysallık halkı belki de bir daha hiç
göremeyeceklerdir. (Bu son durumdaki olam, 1870-71 Harbi'nin ar-
kasından gözletilenmiş bulunan olgalara (*faits*) çok benziyor).

Doğumsallığın son genel düşmesi de acaba başlıca olarak harpten
mi dolaydır? Bir sıra sebeplerden ötürü bu düşüncüyü abamak (red-
detmek) gerektir:

1- Doğumsallığın düşme yolundaki kuvvetli genel eğilimi, harp-
ten önce başlamıştır. Doğumsallığın derece derece ve sürekli düşmesi,
Fransa'da 19'uncu yüzyılın başlangıcından beri pozitif olarak gözleti-
lendi (*observer* edildi). Özeksel ve kuzeysel (merkezî ve şimalî) Avru-
pa'da 19'uncu yüzyılın sonuncu dördte birinde ve öteki memleketlerin
çoğunda ise yirminci yüzyılın başında görüldü. Özel olarak Alman-
ya'da, doğumsallığın bugünkü düşkünlüğünü harbin etkisine yasta-
mak (atfetmek) istendiği hâlde, gene görümlenebildi ki şöyle böyle
ağır giden bu alçalma 20'nci yüzyılın başlangıcından beriye olağanüs-
tü bir hızla kayan bir düşüş şeklini almıştır. Acunsal Harp'ten önceki
10 yıl içinde, Almanya'da doğumsallık, hemen hemen Fransa'da bir
yüzyıllık süre içinde olduğu kadar alçalmıştı. Şu hâlde bu doğumsallık
alçalması sorumunu genel olarak harbe yastamak (atfetmek) hakkın-
da medreseci lojiki [mantığı] ile "Sonuç bu olunca sebep de budur." di-
yebilmek yerinde olamaz.

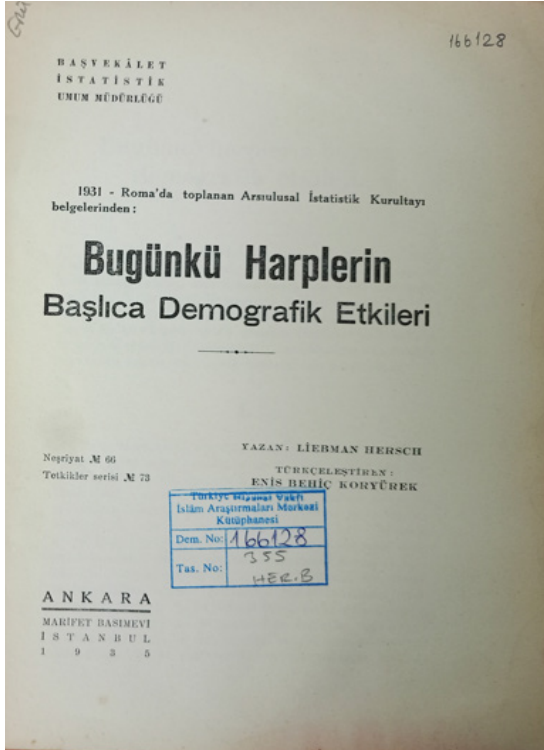
2- Alçalma, tarafsız kalmış memleketlerde ve büsbütün özel ola-
rak demografya bakımından harbin etkilerini pek az duymuş olan
İsveç'te, eşit ve kimiyol (bazan) üstün bir kuvvetle olageliyor. Avru-

pa'nın dışındaki batısal soysallığa (medeniyet) girmiş memleketlerde de böyledir.

3- Savaşçı memleketler arasında, nüfusu harp ile en çok hırpanılmış olan ve harpten önce dahi doğumsallığının ayrılcı (istisnâî surette) zayıflığı dolayısıyla en güç kendini toplayabilecek bir hâlde bulunan Fransa, herhangi başka sosyal (medenî) memlekette daha yavaş gidişte, doğumsallık alçalması duydu. Buna karşılık nüfusu, Avrupa'nın belli başlı bütün savaşçı memleketlerinden daha az harp acılarını çekmiş olan İngiltere'de ise doğumsallığın bütün bu öteki savaşçı ülkelerden ve Fransa'dan bile daha aşağı indiği görüldü. Gene böylece cins ve yaş bakımından nüfusunun kuramı (*structure*), doğumsallık için bugün bile harpten öncekinden daha elverişli bulunan İtalya'da dahi o yüksek doğumsallığın şaşkıncu bir hızla alçaldığı görülüyor.

4- Zaman geçtikçe harpten uzaklaşıldığı kadar ve nüfusun kuramında harbin sebep olduğu dışnomallıklar (*anomalies*) hafiflediği derecede, doğumsallık bir düzeye alçalıp gitmektedir.

Hayır, doğumsallığın genel alçalmasına sebep olan hâl, şüphesiz harp değildir. Bu alçalma, bu gidişle, geçici bir olamdan (*phenomene*) başka bir şey olamaz. O hâlde bu, ancak harbin demografik devresinin, kuvvetli ve karşı konulmaz tarzda alçalma bir doğumsallıkla karakterlenmiş olan bir demografya üzerine herhangi bir yolda aşılması demektir.

Görsel 4: E. Behiç Koryürek'in Çevirisi Yaptığı Eserin 1935 Baskısının Kapağı

III.

Bu, demek değildir ki bugünkü harpler, genel olarak ezdikleri memleketlerin veyahut özel bir demografik devreye girmelerine sebep oldukları ülkelerin demografyaları üzerinde sürekli etkiler göstermezler. Asıl bunun tersi doğrudur. Harbin başka alanlarda baş gösterip ardından demografik tepkileri (*contre-coups*) bulunan ötürülerini (*consequences*) hiç söze almasak bile - ki bunlar ekonomik, soysal, ulusal ve daha birçok ötürülerdir - gene modern harp, doğrudan doğruya ulusların demografik hayatında sürüp giden izler bırakır.

İlk baştan, nüfusun topsayısını (*nombre global*) oldukça eksiltir. Şu gerçek ki genel olarak onarıcı evrenin bilimsellik için az önemi (ehemmiyeti) olduğunu gördük. Batısal uluslar hakkında doğumsallık bakımından dahi bugün gedik örtülmenin (*reparation*) en küçük derecede olduğunu da gördük. Yıkıcı evrenin süresince (devamınca) ölümlerin alabildiğine artması ve doğumların ondan aşağı kalmayan düşmesi, nüfusun sayısında o kadar yitklik (*perte = zıya*) ile sonuçlanıyor. On dokuzuncu yüzyıldaki harpler için, doğumsallığın (Fransa bir tarafa ayrılmak üzere) sürüp giden bir alçalma devresine daha girmemiş olduğu sıralarda, harpten sonra doğumsallıkta görülen olağanüstü (fevkalade) yükselme, nüfusun harp öncesindeki rakamına çabucak yetişip bunu da aşmağa yetiyordu. Acunsal [Umumi] Harp içinse nüfusun bugünkü devredeki süratli tabii artması, ölümselliğin kuvvetle alçalması dolayısıyla harbin sarsıntılarını çekmiş ülkelerin hemen de hepsinde, gene harp öncesindeki nüfusun sayısını çabucak bulup geçmeye imkân verdi ve böylelikle o memleketlerin uğradıkları yitik-

likler [kayıplar] (*pertes*) üzerine bir perde çekmiş oldu. Fakat bütün ileri sosyal (medenî) memleketlerde nüfusun tabii artması yavaşlamakta oldukça ölümsellikte sonlayın görülen alçalma bir düzey daha ağırlaş-tıkça ve doğumsallık da alçalıp düşmekte bulunduğça yahut başka te-rimlerle, batısal soysallıktaki halk yığınları bir duraksal (*stationnaire*) hâle yaklaştıkça, harbin sebep olduğu yitklikler (*pertes*) gitgide daha onarılmaz daha kapatılamaz olacaktır. Özekselsel ve batısal (merkezî ve garbî) Avrupa memleketlerinde kopacak bir yeni harbin, böylece o memleketler için artık hiçbir harpten önceki nüfus sayılarını yeniden bulamamaları etkisini (tesirini) göstermesine pek iktimal (ihtimal) verilir. Bu hâl, Acunsal Harp devrinde nüfusu zaten duraksal (*stationnaire*) olan Fransa için şimdiden görümlenebilmektedir. (Yabancıları saymadan) Fransa'daki asıl Fransız nüfusun sayısı harp yüzünden altmış yıl geriye atılmıştır.

Harbin doğrudan doğruya sebep olduğu ölümsellik yalnız genç erişkinlik yaşındaki erkekleri çarptığından, nüfusunu cins bakımından çok kötü bir kuram (*structure*) alması ile iki cins arasında bir denksizlikle (muvazenesizlikle) sonuçlanır ki bunun etkileri (*effets* - tesirleri) zaman ile hafifleşirse de ancak harbe girmiş olan en genç yaştaki sınıfın sönüp gitmesi ile tastamam kaybolur ve bu denksizlik, bu sebeple değişken (mütahavvil - *variable*) bir derecede hemen de bir yarım yüzyıl sürer. Bu denksizlik, hele iki cins arasındaki denkliğin özel olarak önemli bulunduğu en genç erişkin yaştakiler sınıfı üzerinde kendini gösterdiğinden ötürü başlangıçta o derece daha ağır olur. İki cins arasındaki denkliği Acunsal Harb'in birtakım memleketlerde ne kadar bozmuş olduğu, söz gelişi, şu olgaya (vakaya) göre öklenebilir (muhakeme edilebilir) ki Almanya'da, 1919 yazımında (tahrir-i nüfus - *recensement*), 25 - 29 yaşlarındaki 100 kadına karşılık ancak 74.4 erkek vardı. Demek bu yaşlardaki Alman kadınlarının dörtte biri için erkek bulunmuyordu.

Her ne kadar harplerin ardından ve hele Acunsal Harb'in arkasından, doğumlarda şöyle böyle bir erkeksellik (*masculinite*) artması (erkek çocuk nispetinin yükselmesi) görümlenmiş ise de harbin ortaya çıkardığı iki cins denksizliğine karşı bu "gecikici düzeltken" (*correctif tardif*) büsbütün hiç gibi kalır. Acunsal Harb'in demografik devresi için doğumlardaki erkeksellik (*masculinite*) artamı, erkek açığının güç bela yüzde birinden yüzde üçüne kadar, bazı memleketlerde ise bundan da aşağısını buluyordu.

Yalnız İtalya, yaşa göre nüfusun kuramı bakımından, bahtiyar bir ayra (istisnai) hâlini gösteriyordu. Harpten önce bu memlekette, kadınlardan daha çok erkekleri alıp götürən o büyük göç hareketi dolayısıyla iki cinsin denksizliği pek aşkınlaşmış (*accentue*) bulunuyordu. Buna karşılık harbin ardınca ve gerek Avrupa ve gerek Amerika'daki göç memleketlerinin kısılayıcı (*restrictionniste*) [kısıtlayıcı] politikası yüzünden, göç hareketinin durması ile birlikte, harpten beri birçok İtalyanların da yurtlarına geri dönmeleri, harbin doğrudan doğruya yarattığı denksizliği düzleyip kapattı da aştı bile. Böylelikle 15'ten 59 yaşına kadarkiler için 100 kadına karşılık, 1911'de 92,3 ve 1921'de 94,4 erkek vardı. Nüfusun yaşa göre kuramı (*structure*'ü) için dahi bunun aynı oldu.

Harbin doğruca sebep olduğu ölümsellik (bazı belli yaş sınıflarını budayarak) ve bundan daha çok yıkıcı evre sırasında doğumsallığın alabildiğine alçalması, yaş bakımından dışnomal (anormale) bir nüfus kuramı ortaya çıkarır. Doğumsallık alçalmasının sebep olduğu dışnomallık (*anormalite*) özel olarak uzun sürer. Zaman ile bu dışnomallık gittikçe daha ilerlemiş yaş sınıflarının üzerine devrolur. İlk önce pek küçük yaştaki çocukların fena hâlde eksilmesi görülür. Oldukça bir sayıda yıllar geçince, bu çocuklar büyüdüğü kadar okul çağındakiler sonra yetişkenler (*adolescents*), erişkin gençler, olgun yaştaki adamlar... vb. ta harbin yıkıcı evresinde doğmuş olan bu nesil sönüp bitinceye değin hepsi sırası ile sayılarından açıklar verip giderler. Bu devir gel-

diği vakit bile yıkıcı evrenin etkileri büsbütün silinmiş olmayacaktır. Çünkü bu evrede doğmuş olan nesil, normal olarak döl verme çağına varınca, ayrı [istisnai] bir kerede ince bir üretici (*reproductrice*) tabaka hâlinde bulunur. Bu sebeple normal sayıda bulunduğu hâlde vermesi gereken rakamdan oldukça daha az çocuk üretir ve böylece kendi payına, hissolunur derecede eksik döl vermiş olur. Şu hâlde, hesaplamak gerektir ki harp -hele Acunsel Harp kadar uzun süren ve yaygın olan bir harp- yaş bakımından nüfusun kuramı üzerinde, aşağı yukarı bir yarım yüzyıl süresince pek derin izler bırakacak ve ancak bir yüzyıl ve daha da çok zaman sonra bu izler büsbütün silinecektir (Acunsel Harp için özekselle ve batısal Avrupa memleketlerinde az önemli görülmüş olan gedikörtücü evrenin etkilerini bir yana bırakıyoruz.).

Aile durumu bakımından nüfusun kuramı üzerinde, harp ayrı-şık (muhalif) yönetlerde (istikametlerde) bir işlev (*action*) ekzeyor (*exercer* etmek = ekzemek). Bir yandan (dolayısıyla öldürücü olan işlevinden ötürü) dul erkeklerin sayısı ve asıl (doğruca yahut dolayısıyla öldürücü olan işlevi yüzünden de) dul kadınların sayısını adamakıllı çoğaltıyor. Fakat öte yandan harp, erkek ve kadın dulların evlenme sayısını, hem de demografik devresinin her iki evresi içinde, bir hayli yükseltiyor. Çünkü gedikörtücü evre sırasında bile yeni evlenenler arasında tekrar evlenen dulların ölçenmeç (*proportionel*) sayısı azaldığı vakit, bunların başala [mutlak] sayısı (*nombre absolu*) gene zorlu bir kerede artıyor. Bununla beraber harbin bir çifteleme işlevi erkek veya kadın dullar üzerine başka başka hızlarla ekzelenir (*s'exercer* - ekzelenmek). Bir taraftan (doğruca öldürücü olan işlevi ile) harp, dul erkeklerden daha artkın (fazla) dul kadınlar çıkarır. Öte taraftan anlaşılabilir sebeplerden dolayı dul erkeklerin düşünselliğini dul kadınlardan daha çok yükseltir. Bundan ötürü dul erkeklerin sayı ve nispetini, harp bir dereceye kadar değiştirir ve hatta azaltır. Dul kadınların sayı ve nispetini ise oldukça çoğaltır. İşte gerçeklikte olan bu hâldir.

Söz gelişi Almanya'da 1925'te harp ertesinin o evlenme ateşliliği artık geçtikten sonra, (yeni ülke sınırları içinde) 25-49 yaşları arasında 667.000 dul kadın kütüğe yazıldı ki buna karşılık 1910'da (eski ülke sınırları içinde) 464.000 dul kadın vardı. Şu hâlde 200.000 dul artmış demektir. Aynı zamanda, böylece 1910'da söylediğimiz yaşlardaki 1.000 kadından 44'ünün dul olması nispeti 1925'te 56'ya çıkmıştır ki bu da o yaşlardaki bütün kadın nüfusunu hesaplayınca, yüzde yirmi yedi [% 27] kertesinde bir artmayı anlatır. Fransa'da 1911'den 1921'e kadar (dügünselliğin yükselme evresi her ne kadar daha bütün hızını gösterip yürümekte bulunmakla beraber) 20-49 yaşlarındaki dul kadınlar sayısı 459.000'den 716.000'e yahut bu yaşlardaki kadınların binde 54'ünden 80'ine çıkmıştır. Bu ise bu yaşlarda bulunan kadın nüfusun sayısını bakımından 250.000'den artkın bir çoğalma ortaya koyar ki bu rakam, bütünün yarısına yakındır (% 48). Bu devrelerde, aynı yaşlardaki dul erkeklerin sayısı, Almanya'da 1910'da 130.000 (yahut 25-49 yaşlarında bulunan erkek nüfusun 1.000'de 12,5'i) iken, 1925'te 125.000 (yahut 1.000'de 12,3) olmuştur. Fransa'da ise dul kadınlarla aynı yaştaki dul erkekler 1911'de, 169.000 (demek ki 1.000'de 20) iken, 1921'de 160.000 (demek 1.000'de 21) olmuştur. Öteki memleketlerde de bu yoldadır.

Batısal savaşçılardan ancak İtalya'da, yaş ve cins bakımından nüfusun kuramı harpten sonra harpten öncekinden daha az denksiz olduğu ve harbin -dolayısıyla öldürücü olan etkileri bu memlekette daha sert bulunduğu için- 20'den 40 yaşına kadarki dul erkeklerin sayısı 1921'de, 1911'dekinden daha yüksek çıktı (110.000'e karşılık 138.000'ki binde 18 yerine 19 demektir).

Pek genel bir tarzda, şu hâlde denilebilir ki harp, kesin olarak (şuret-i katiyede) dul kadınların sayısını adamakıllı çoğaltırsa da dul erkeklerin nispetini ancak pek az derecede değiştirebilir. Çünkü genç erkeklerin savaşlarda ölmeleri dulların tekrar evlenmelerini kolaylaştırmaktadır.

Şimdi, dul erkeklerden çok artkın [fazla] dul kadınlar ve genç erkeklerden çok artkın genç kızlar meydana almış demektir yahut başka bir deyişle erkek ve kadın nüfuslardan evlenebilir çağdakiler arasında keskin bir nispetsizlik çıkmış, evlenebilecek erkek nüfus azalmış ve evlenebilecek kadın nüfus çoğalmıştır. Kaldı ki bundan başka türlü olması da pek güçtür. Çünkü doğrudan doğruya harpte ölen ergen erkeklerle evlenebilir yaştaki erkek nüfus azalırken gene harpte ölen evli erkeklerle evlenebilir yaştaki kadınların sayısı çoğalmaktadır. Ve harbin doğruca sebep olduğu ölümsellik ne kadar yaygın olursa o kadar da iki cinsten evlenebilir çağdaki nüfus arasında görülecek bu nispetsizlik artmak gerektir. İki cinsin düğünsellik [evlilik] köksayıları (*coefficients* = emsal) arasındaki ayırım, nomal zamanlarda bile Avrupa memleketlerinde pek belirgin (*accentue*) olduğundan, harp dolayısıyla bu ayırım kadın cinsinin zararına daha da çok keskinleşiyor ve bu memleketler ne kadar çok harbin doğruca sebep olduğu ölümsellikten acı çekmişlerse, erkek kadın düğünsellik köksayıları arasındaki ayırım da o kadar daha artkın oluyor.

Acunsal Harp içinde, söz gelişi Fransa'da doğrudan doğruya harpte ölmüş olan erkeklerin sayısının 1870-71 harbindekinden 12-13 kat daha yüksek ve Almanya'da ise bunun 40-50 kat daha artkın olduğu hatırlanırsa eski harplerle Acunsal Harp arasında bu gibi yönler bakımından kendini gösteren etkilerin ayırımı hakkında bir ide (fikir) edinilmiş olur. Artkın bir evlenme sayısı görülse bile özekselleşme [merkezi] ve batısal Avrupa'da evlenmemiş hâlde bulunan ve kalacak olan kadınların sayısı, böylelikle Acunsal Harp'ten sonra pek büyük nispetlerde artmış bulunuyor.

Böyle bir durum, tabiidir ki demografik özlükte (mahiyette) olduğu kadar ekonomik ve ahlaksal düzemde (düzem = ordre) bir sıra meseleler ortaya koyuyor ki biz burada bunlar üzerinde duracak değiliz.

BİLDİRİK

Daha çok uzatı (tafsilât) edinmek için, bundan önceki bazı eserlerimize başvurulmasını dileriz:

La Mortalite Chez Les Neutres Entemps De Guerre, Paris (Giard) et Genöve, 1915.

Les Guerres Et La Nuptialite Des Neutres, Dans Le, Journal de Statistique et Revue Economique Suisse, Berne 1918.

La Guerre Et La Grippe, Dans La, Revue de Geneve, Decembre 1924.

La Mortalite Cause Par La Guerre Mondiale, Extraits De La Revue Internationale De Statistique "Metron", Rome, 1925 et 1927 (Deux fascicules parus, en vente chez Payot, Lausanne).

Effets Demographiques De La Guerre Modeme, Dans Le Recueil "Quel serait le caractöre d'une nouvelle guerre?", public en trois langues par l'Union Interparlementaire, Paris (Delagrave), London (King and Son) et Zürich (Öreli Füssli), 1931.

DİZİN

A

Acunsal Harp 24, 29, 30, 31, 32, 35,
36, 37, 38, 42, 44, 46
Almanya 23, 24, 29, 32, 35, 36, 37, 38,
42, 45, 46
Avusturya 29, 31

B

Bahr-i Muhit-i Kebir'in 33
Belçika 25
Birinci Dünya Harbi 17
Büyük Okyanus 33

Ç

Çiçek 28, 32

D

Danimarka 25

F

Felemenk 36
Fransa 24, 28, 30, 32, 35, 36, 37, 38,
39, 41, 42, 45, 46

H

Hollanda 25

İ

İngiliz Hind ülkesi 33
İspanya 5, 25, 30, 32
İsviçre 25, 30, 36
İtalya 23, 24, 30, 32, 35, 36, 37, 39,
43, 45

K

Kanlıbasur 28, 32
Kırım Harbi 28
Kızıl 28, 32
Kolera 28, 31

M

Macar-eli 29
Malarya 32

N

Norveç 25

R

Rusya 31, 36

T

Tifo 28, 31
Tifüs 31

U

Ulu Okan 33
Umumi Harp 32

V

Veba 32, 33
Verem 32

